

ПОЛІТИКА І ПРАВО

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.68>

Вовк В. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>

Соматичні права як кластер юридичних гарантій «самовласності» в контексті трансгуманізму

***Мета статті** – проаналізувати здійснені дослідження з питань соматичних прав; окреслити причини їх виникнення та оформлення в юридичні гарантії розпорядження власним тілом; довести, що соматичні права є результатом серйозних світоглядних змін, які відбулися в ХХ столітті. **Методологічну основу статті** становить сукупність філософських і загальнонаукових методів. Визначальними є методи діалектики, порівняльний і герменевтичний, а також аксіологічний і соціокультурний підходи. **Наукова новизна.** Сучасність демонструє нам трансформацію класичної концепції прав людини внаслідок значного розширення видів цих прав, які ще називають «новими», до яких належать: право людини на своє тіло, право на повноцінне харчування, інформаційно-цифрові права тощо. Доведено, що соматичні права споріднені з новим видом гуманізму – трансгуманізмом, який апелює до новітніх досягнень науки й техніки, легалізує їх застосування для покращення, модифікації та реконструкції тіла людини. **Висновки.** Соматичні права людини як один із видів «нових» прав людини поєднані з тенденцією «антропологізації права». Юридичне закріплення соматичних прав як «самовласності» своїм тілом уможливило процеси вдосконалення, модифікації та реконструкції людського тіла, що привело до появи Людини Лего. Окрім того, вони тісно пов'язані з толерантністю.*

Ключові слова: права людини; «нові права»; соматичні права; трансгуманізм; «самовласність»; юридична соматологія; бодімодифікація; Людина Лего.

Вступ

Зміна світоглядних картин світу, панівних систем цінностей, ідеалів й орієнтирів детермінують зміни в усіх сферах соціального буття. Упредметнюючись у конкретних соціально-буттєвих формах, ці зміни (уже як константи в межах конкретного часово-просторового та соціокультурного контекстів) стають трендами життя людини й суспільства. Серйозні світоглядні зміни другої половини ХХ – початку ХХІ століття репрезентовано в новаціях духовного й матеріального виробництва, зміні якісно-кількісних характеристик політико-правових інститутів, стосуються глибинних структур повсякденного життя. Однією з болісних тем людства була й залишається проблема кінечності існування людини. Його вже не тішить ідея колективного безсмертя (концепція, запропонована К. Марксом), його турбує проблема особистого безсмертя, можливості збільшити тривалість земного життя, уповільнити процеси старіння й продовжити молодість. Окрім того, саме ХХ століття відкрито заговорило про крихітність людського життя.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – розкрити ціннісно-світоглядні підвалини виникнення й оформлення соматичних прав людини в контексті трансгуманізму; довести, що соматичні права людини як «самовласність» своїм тілом є юридично закріпленим правом людини на маніпуляції зі своїм тілом.

Виклад основного матеріалу

ХХІ століття пропонує новий погляд на людину (людина більше не є концептом, вона є конструктом, з притаманними йому слухними й небажаними складовими). Сучасний світогляд як трансгуманізм передбачає пошук слабких складових у людині-конструкті з подальшою їх заміною на технологічніші й досконаліші (Kriman, 2019). На думку С. Раніша: «Трансгуманізм сьогодні є лозунгом для різних культурних, політичних, філософських і цифрових рухів, які просувають технофутуралістичні ідеї трансгресії біології людини» (Ranisch, & Sorgner, 2015, p. 12). Трансгуманізм остаточно сформувався як течія лише наприкінці минулого століття, відстоюючи ідею перемоги над смертю та старінням, обравши підґрунтям новітні технології (зокрема досить поширеною є ідея цифрового безсмертя). ХХ століття для європейської культури стало революційним, оскільки в його межах мали місце такі «повороти»: науковий, лінгвістичний, візуальний тощо, а на зламі ХХ–ХХІ століть характерним став «антропологічний поворот», який маніфестує якісно нове ставлення людини до власного тіла, що акцентує на всіх виявах тілесного. «Кожна епоха, кожне суспільство концентрують свою сутність в ідеологіях, світоглядах, які виражають себе у філософії, в науці, в системах права, в літературі, в мистецтві, в релігії, в правилах поведінки, а також в своїх уявленнях про тілесну красу, проголошуючи відомі закони краси, конструюючи таким чином тип, який вони вважають ідеалом»

(Krivtsova, & Arkhipov). Сучасні трансгуманістичні тенденції, підкріплені технічним прогресом, призводять до того, що «тіло, як «сома», як локальна автопоетична біосистема анулюється», людина не є «соматичним автоматом», вона «не живе згідно з інстинктивною програмою, яка породжується тілом-сомою, – вона є протипоставленою єдності й несуперечності природного світу» (Krushinovskaia, 2020, p. 66).

За останнє століття тема тіла породила низку культів, серед яких найбільш відомими є дієтичний, гігієнічний, терапевтичний. Вони органічно поєднані з нав'язуванням слідування еталонам молодості, елегантності, жіночності, маскулітності, регламентації догляду за тілом тощо (Bodriyar, 2006, p. 167). Сучасна інтерпретація «тіла» й «тілесності» навіть сформувала новий напрям філософських досліджень – «соматизм», під яким розуміється вияв зацентованої уваги до форми та якості власного тіла, що породжує особливу турботу про нього, яка часто стає самоціллю (Rogovets).

Щодо змін у правовому житті другої половини ХХ – початку ХХІ століття, то майже непоміченою «революцією» цього періоду стало формування так званих «соматичних»¹ прав людини, артикуляція яких у сучасному правовому дискурсі має передусім описовий характер, а не аналітичний. І це з огляду на те, що відносини людини зі своїм тілом аж до ХХ століття були невизначеними й неоднозначними, що пояснюється асиметричністю відносин духу (душі) і тіла, на користь першої складової. Для представника європейської культури впродовж століть аксіоматичною була «ідея «вторинності» тіла щодо інших, які нібито є істинно людськими аспектами існування – нехай то безсмертна душа чи раціональний розум – одна із констант західноєвропейської історії» (Krushinovskaia, 2020, p. 69).

У вітчизняній юриспруденції термін «соматичний» не був вживаним до ХХІ століття, але швидко став надбанням понятійно-термінологічного арсеналу правознавства й дотепер його використовують на позначення різновиду особистісних прав і для надання ясності й чіткості у сфері правового регулювання питань, пов'язаних з розпорядженням власним тілом людини.

У межах пострадянського простору визначено такі особливості соматичних прав:

1. Специфічний характер цієї групи прав (тіло людини).

2. Залежність від природничих знань (біологія, медицина, генетика) і техніки.

3. Відносна новизна й відкритість системи (не існує закінченого переліку прав зазначеної групи).

4. Спірний легітимний статус (неоднозначне ставлення до цих прав з боку релігійних організацій, вірян, політики й моралі).

5. Нерозривний зв'язок з основними конституційними правами людини.

6. Винятковість у своїх правових наслідках в результаті реалізації.

7. Ступінь їх визнання, реалізації та захисту сьогодні є показником толерантності й демократичності суспільства та держави (Nesterova, 2011, p. 224-225).

Таку класифікацію соматичних прав запропонував М. А. Лаврик:

1. Право на смерть.

2. Права людини щодо її органів і тканин.

3. Сексуальні права людини.

4. Право на зміну статі.

5. Репродуктивні права людини (Lavrik, 2005).

Соматичні права є квінтесенцією реабілітації статусу тіла людини й водночас маніфестом права конкретної людини на своє тіло – на «самовласність» (self-ownership). «Самовласність» означає, що кожна людина є власником власного тіла, вона визначає межі недоторканості, а також може контролювати й розпоряджатися тілом-власністю. Цілком легітимними в сучасному правовому полі є виступи жінок Польщі за право на аборт. Принцип самовласності є продуктом політичної філософії лібертаріанського трансгуманізму, який передбачає можливість максимального розширення можливостей людини (Chukurov, 2016, p. 74; Kriman, 2020; Dovhan, 2018).

Чимало правознавців схиляються до думки, що вперше оформлену концепцію соматичних прав на пострадянському просторі представив В. Крусс, зауваживши, що «що серед правочікувань особистості, яка презентує людство на зламі тисячоліття від Різдва Христового, можна виокремити групу таких прав, які засновано на фундаментальній світоглядній упевненості в «праві» людини самостійно розпоряджатися своїм тілом, здійснювати його «модернізацію», «реставрацію» та навіть фундаментальну «реконструкцію», змінювати фундаментальні можливості організму й розширювати їх техніко-агрегатними або медикаментозними засобами. До таких прав «... можна віднести право на смерть, зміни статі, гомосексуальні контакти, трансплантацію органів, вживання наркотиків і психотропних препаратів, право на штучну репродукцію, стерилізацію, аборт, право на клонування, а потім і віртуальне моделювання, в сенсі повноцінного утвердження (дублювання) себе в нематеріальній формі об'єктивного існування. Права ці, мають суто особистий характер, пропонується визначити як «соматичні права» (Kruss, 2000, p. 43). На нашу думку, цей

¹ Поняття «соматичні права» похідні від «сома» (грец. soma – тіло), а останнє поняття («soma») було введено в науковий словообіг німецьким зоологом А. Вейсманом у ХІХ столітті для позначення «смертної частини» тіла організму.

перелік слід було б доповнити ще правом на естетичне удосконалення зовнішності (татуаж, пірсинг, косметологічні процедури, пластична хірургія), оскільки сьогодні «людина має право удосконалювати і добудовувати своє тіло, звертаючись до практики хірургічних і будь-яких інших бодімоделіфікацій. Можливо, з позицій Іншого ті чи інші моделіфікації не будуть вважатися «удосконаленням» (Chukurov, 2016, p. 74). Усі означені права є правом на маніпуляції з власною тілесною субстанцією, питання якого перебувають в царині юридичної антропології, а в юридичній площині соматичні права – гарантовані можливості конкретних поведінкових актів щодо власного тіла. Як зауважує А. Чукуров, людство сьогодні стоїть на порозі формування нового типу людини «Ното Lego», оскільки новітні технології та наукові досягнення підривають статус природної даності й незмінності людського тіла, «...у сучасному суспільстві немає нічого, що було б визначено раз і назавжди фактом народження людини – немає утверджених і перевірених традицією ментальних і тілесних практик, ... людина є продуктом свого власного вибору. Тіло, свідомість Ното Lego уподібнюється до конструктора, і ми, його власники, маємо право добудовувати й перебудовувати його, зважаючи на власну уяву про адаптацію і/або самореалізацію» (Chukurov, 2016, p. 78). XXI століття як століття інформаційної та візуальної масової культури (соціальні мережі, зокрема Інстаграм, Фейсбук, ЗМІ, реклама, кіно) пропагує конструювання тіла, відповідно до віртуального образу, а завдяки сучасним технологіям протезування, досягненням пластичної хірургії, реальне фізичне тіло людини «удосконалюється» і набуває привабливої форми для його власника (Лялька Барбі). Людина Лего – це тіло людини як штучний конструкт.

Така багатовекторність проблеми соматичних прав навіть послугувала виникненню й оформленню нового напрямку правознавства – «юридична соматологія». Окрім того, вузько-юридичне розуміння соматичних прав людини є «дозволеною» державою через процедуру формального оформлення можливістю розпоряджатися своїм тілом, а це в межах континентальної правової сім'ї уможлиблює регулювання питань, пов'язаних з власним тілом людини, різними галузями права: конституційним, адміністративним, кримінальним, цивільним правом. Чинне право прагне врегулювати «питання тіла», у яких висока ймовірність зловживань і можливість соціальної небезпеки (чорна трансплантологія, евтаназія, зміна статі тощо) (Kaminska, & Nazarko, 2019; Pylypenko, 2020; Chernova, 2019).

Кінець ХХ століття й теперішній час досить щедри на нормативні документи, які врегульовують соматичні права. Найвідомішою в європейському правовому просторі є Конвенція про захист прав і гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології та медицини (прийнята Радою

Європи 1997 року), у положеннях якої прописані норми з біотехнологічної області (Стаття 2: «Інтереси та благополуччя окремої людини превалюють над виключними інтересами усього суспільства або науки»).

Є низка нормативних документів, які регулюють окремі категорії соматичних прав: резолюція ЕКОСОП (Економічна та Соціальна рада ООН) 2001/39 від 26 червня 2004 року «Генетична конфіденційність і недискримінація», резолюція Комісії з прав людини ООН 2003/69 від 25 квітня 2003 року тощо.

З якими ще світоглядними зрушеннями сучасності поєднано явища соматичних прав і самовладності? Однопорядковим зазначеним явищем є толерантність у її сучасному прочитанні. З одного боку, я маю право на розпорядження своїм тілом, на власну зовнішність, а з іншого – мій вибір, моя Інакшість. Цей взаємозв'язок самовладності й толерантності є продуктом плюралістичного осмислення проблем тіла та тілесності. У межах плюралістичного розуміння тіла (на відміну від нормативістського) неактуальною є ідея союзу душі й тіла, натомість особливого акцентування набуває ідея «радикального конструктивізму», направлена на децентралізацію влади над тілом, що й стало основним інструментом утвердження культурного багатоманіття.

Наукова новизна

Вітчизняне правознавство та юриспруденція на сучасному етапі розвитку ще не має оформленої та загальноприйнятої концепції соматичних прав як різновиду «нових» прав людини. Специфіка зазначеного виду прав людини полягає в тому, що їх формування, легітимізація в правовому та юридичних просторах детермінована суттєвими світоглядними зрушеннями (зокрема в межах європейської культури). Особливістю соматичних прав людини на сьогодні є і той факт, що вони являють собою відкриту систему, йдеться про наявну сьогодні множину маніпуляцій з власним тілом, діапазон яких значною мірою залежить від новітніх досягнень науки й техніки.

Висновок

Актуалізація соматичних прав як юридичне закріплення власності на своє тіло є результатом «антропологічного» повороту у свідомості сучасного людства та процесів антропологізації права. Осмислення природи й специфіки соматичних прав дозволяє розглянути право крізь призму людини, оскільки, пізнаючи себе та свою природу, людина наближається до осягнення суті права. Це є своєрідним протестом проти обезличувальної природи права в сучасному його вигляді, оскільки в позитивному праві зникає «особистість», поступаючись «особі». Соматичні права є правом особистості на своє тіло.

REFERENCES

- Bodriyar, ZN. (2006). *Obshchestvo potreblenia. Ego mify i struktury [Consumer society. Its myths and structures]*. Moscow [in Russian].
- Chernova, Iu. (2019). Pravovye aspekty regulirovaniia prava cheloveka na rasporyazhenie telom posle smerti v tseliakh transplantatsii [Legal aspects of regulating the human right to dispose of the body after death for the purpose of transplantation]. *Vestnik MGPU, MGPU Bulletin, 1(33)*, 92-99. doi: <http://doi.org/10.25688/2076-9113.2019.33.1.11> [in Russian].
- Chukurov, A.Iu. (2016). Homo Lego: chelovek-konstruktor (k postanovke problemy) [Homo Lego: a human constructor (to the problem statement)]. *Obshchestvo. Sreda. Razvitiie, Society. Wednesday. Development, 2*, 72-76 [in Russian].
- Dovhan, A.F. (2018). "Novye" prava cheloveka i mezndunarodnoe parvo ["New" human rights and international law]. *Rossiyskoe pravo onlayn, Russian law online, 3*, 37-45. doi: <http://doi.org/10.17803/2542-2472.2018.7.3.037-045> [in Russian].
- Kaminska, N., & Nazarko, Y. (2019). Implementation of the right to health care in the countries of the European Union. *Wiadomości Lekarskie, 7(LXXII)*, 1337-1342.
- Kriman, A.I. (2019) Ideia postcheloveka: sravnitelnyy analiz transgumanizma i postgumanizma [The Idea of the Posthuman: A Comparative Analysis of Transhumanism and Posthumanism]. *Filosofskie nauki, Philosophical Sciences, 4(62)*, 132-147. doi: <http://doi.org/10.30727/0235-1188-2019-62-4-132-147> [in Russian].
- Kriman, A.I. (2020). Postgumanisticheskiy povorot k post(ne)chelovecheskomu [Posthumanist pivot to post (non) human]. *Voprosy filisofii, Philosophy questions, 12*, 57-67. doi: <https://doi.org/10.21146/0042-8744-2020-12-57-67> [in Russian].
- Krivtsova, L.A., & Arkhipov, O.A. *Tselesnost v masovoy i elitarnoy kulture nachala XXI veka: sravnitelnyy analiz [Physicality in mass and elite culture of the early XXI century: a comparative analysis]*. Retrieved from <https://www.isuct.ru/e-publ/vgf/sites/ru.e-publ.vgf/files/2009/vgf-2009-04-113.pdf> [in Russian].
- Krushinovskaia, E.G. (2020). Tekhnizatsiia tela cheloveka kak praktika sniatii biologicheskikh ogranicheniy [Technisation of the human body as a practice of removing biological restrictions]. *Chelovek i kultura, Man and culture, 4*, 65-76. doi: <https://doi.org/10.25136/2409-8744.2020.4.32693> [in Russian].
- Kruss, V.I. (2000). Lichnostnye ("somaticheskie") prava cheloveka v konstitutsionnom i filosofsko-pravovom izmerenii [Personal ("somatic") human rights in the constitutional and philosophical and legal dimensions: to the problem statement]. *Gosudarstvo i parvo, State and law, 10*, 43-51 [in Russian].
- Lavrik, M.A. (2005). K teorii somaticheskikh prav cheloveka [To the theory of somatic human rights]. *Sibirskiy iuridicheskiy vestnik, Siberian Law Herald, 3*, 83-89 [in Russian].
- Nesterova, E.M. (2011). Poniattie I iuridiko-sotsialnaia sushchnost somaticheskikh prav cheloveka [Concept and Legally-Social Essence of Somatic Human Rights]. *Sotsialno-ekonomicheskie iavleniia i protsessy, Social and economic phenomena and processes, 7*, 82-86 [in Russian].
- Pylypenko, V.O. (2020). Chy isnuie pravo na rozporiadzhennia vlasnym tilom? [Does a richt to disposition your own body exist?]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal, 6*, 61-63. doi: <http://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-6/13> [in Ukrainian].
- Ranisch, R., & Sorgner, S.L. (2015). *Introducing Post - and Transhumanism*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Rogovets, O.V. *Telesnost kak aktualnaia problema filosofskogo analiza [Physicality as an actual problem of philosophical analysis]*. Retrieved from <http://fki.lgaki.info/2017/11/20/> [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. М., 2006. С. 167.
- Чернова Ю. Правовые аспекты регулирования права человека на распоряжение телом после смерти в целях трансплантации. *Вестник МГПУ*. 2019. № 1 (33). С. 92–99. doi: <http://doi.org/10.25688/2076-9113.2019.33.1.11>.
- Чукуров А. Ю. Номо Lego: человек-конструктор (к постановке проблемы). *Общество. Среда. Развитие*. 2016. № 2. С. 72–76.
- Довгань Е. Ф. «Новые» права человека и международное право. *Российское право онлайн*. 2018. № 3. С. 37–45. doi: <http://doi.org/10.17803/2542-2472.2018.7.3.037-045>.
- Kaminska N., Nazarko Y. Implementation of the right to health care in the countries of the European Union. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. No. 7. Vol. LXXII. P. 1337–1342.
- Криман А. И. Идея постчеловека: сравнительный анализ трансгуманизма и постгуманизма. *Философские науки*. 2019. № 4. Т. 62. С. 132–147. doi: <http://doi.org/10.30727/0235-1188-2019-62-4-132-147>.
- Криман А. Постгуманистический поворот к пост(не)человеческому. *Вопросы философии*. 2020. № 12. С. 57–67. doi: <https://doi.org/10.21146/0042-8744-2020-12-57-67>.
- Кривцова Л. А., Архипов О. А. Телесность в массовой и элитарной культуре начала XXI века: сравнительный анализ. URL: <https://www.isuct.ru/e-publ/vgf/sites/ru.e-publ.vgf/files/2009/vgf-2009-04-113.pdf>.
- Крушиновская Е. Г. Технизация тела человека как практика снятия биологических ограничений. *Человек и культура*. 2020. № 4. С. 65–76.
- Крусс В. И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы. *Государство и право*. 2000. № 10. С. 43–51.
- Лаврик М. А. К теории соматических прав человека. *Сибирский юридический вестник*. 2005. № 3. С. 83–89.

- Нестерова Е. М. Понятие и юридико-социальная сущность соматических прав человека. *Социально-экономические явления и процессы*. 2011. № 7. С. 82–86.
- Пилипенко В. О. Чи існує право на розпорядження власним тілом? *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 61–63. doi: <http://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-6/13>.
- Ranisch R., Sorgner S. L. *Introducing Post – and Transhumanism*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2015. P. 7–28.
- Роговец О. В. Телесность как актуальная проблема философского анализа. URL: <http://fki.lgaki.info/2017/11/20/>.

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2020

Vovk V. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of State and Law of the Khmelnytsky University of Management and Law Named after Leonid Yuzkov, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>

Somatic Rights as a Cluster of Legal Guarantees «Self-Ownership» in the context of Transhumanism

*The **purpose** of the article is to analyze the research on the issues of somatic rights; identify the reasons for their appearance and registration in the legal guarantees of disposal of one's own body; show that somatic rights are the result of major worldview changes that took place in the twentieth century. The **methodological basis** of the article is a set of philosophical and general scientific methods. Determinants are the method of dialectics, comparative and hermeneutic, as well as sociocultural and axiological approaches. **Scientific novelty.** Modernity shows us the transformation the classical concept of human rights by significantly expanding the types of these rights, which are also called «new», which include the human right to their own body, the right to adequate nutrition, information and digital rights, etc. Somatic rights are linked to a new kind of humanism –transhumanism, which appeals to the latest advances in science and technology and legalizes the use of these achievements to improve, modify, reconstruction of the human body. **Conclusions.** Somatic human rights as one of the types of «new» human rights are associated with the tendency to «anthropologize the law». Legal consolidation of somatic rights as «self-ownership» by the body enabled the processes of improvement, modification and reconstruction of the human body, which led to the appearance of Lego Man. Besides, they are closely related tolerance.*

Keywords: human rights; «new rights»; somatic rights; transhumanism; «self-ownership»; legal somatology; body modification; Lego man.